

УДК 504.03:658.155.3

Морева В. В., Иванова В. В.

ОЦІНКА ПОТЕНЦІЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ОБГРУНТУВАННІ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗБИТКУ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Проаналізовані питання економічної оцінки екологічного збитку. При оцінці потенційної екологічної відповідальності існує значна невизначеність в оцінці можливих витрат. Відсутність чітких норм, регулюючих ці відносини, розглядається як значний ризик.

Ключові слова: економічний збиток, екологічна відповідальність, екстернальні ефекти, екологічні ризики.

Проанализированы вопросы экономической оценки экологического ущерба. При оценке потенциальной экологической ответственности существует значительная неопределенность в оценке возможных затрат. Отсутствие четких норм, регулирующих эти отношения, рассматривается как значительный риск.

Ключевые слова: экономический ущерб, экологическая ответственность, экстернальные эффекты, экологические риски.

The questions of economic evaluation of ecological loss are analyzed. At the estimation of potential ecological responsibility there is a considerable vagueness in the estimation of possible charges. Absence of clear norms which regulate these relations is examined as a considerable risk.

Key words: economic loss, ecological responsibility, external effects, ecological risks.

Постановка проблеми. Не дивлячись на обширний перелік нормативних і методичних документів, і тривалу практику розрахунку розміру позовних претензій за порушення природоохоронного законодавства, поняття власне «екологічного збитку», тобто збитку, заподіяного природному середовищу і здоров'ю населення практично ніде однозначно не розкрито.

Не всі з перерахованих ефектів збитку визначаються однаково ясно, для деяких відсутні характеристики. Які саме з цих ефектів слід включати в методику підрахунку, є наступним питанням. Включення всіх ефектів може привести до ситуації, коли він стане практично даремним на практиці. Використання тільки добре певних ефектів обмежить застосування методики невеликим числом випадків. Компромісом є

регіональний характер методик визначення збитку від забруднення.

Робота в цьому напрямі тільки починається. Вона ґрунтується на сучасній міжнародній практиці проведення економічної оцінки дії господарської діяльності на навколишнє середовище і здоров'я населення. Найбільш вірогідним сценарієм розвитку подій є створення методик за оцінкою екологічної шкоди (збитку) на регіональному рівні.

Аналіз літератури. Проблемі оцінки потенційної екологічної відповідальності при обґрунтуванні визначення економічного збитку від забруднення навколишнього середовища присвячені роботи О. В. Баранова, Н. Е. Деевої, Н. В. Демченка, К. В. Папенькової, С. С. Куруленка та ін.

Мета дослідження – визначити недоліки вітчизняного економічного механізму управління еколого-економічною діяльністю на підприємствах. Для отримання результатів необхідно оцінити основні складові економічного збитку від забруднення навколишнього середовища, виявити зв'язок між збитками від забруднення навколишнього середовища і забруднювальною діяльністю підприємства.

Виклад основного матеріалу. Перехід до чистого ринку, особливо в природоохоронному секторі, небезпідставно викликає тривогу, тому що ринкові відносини не сприяють оздоровленню природи. У екологічній сфері має так зване «фіаско», «провали», «недостатність» ринку. Ринкові відносини інертні до впровадження екологічно безпечних технологій (техніка) і здійснення інфраструктурних природоохоронних заходів, які не дають сьогохвилинну віддачу. В цьому випадку ринок не завжди в змозі забезпечити ефективне використання (розподіл) ресурсів, оскільки ринкові ціни не відображають в собі величину альтернативної вартості і дають помилкову інформацію споживачеві. Джерелами провалів ринків є зовнішні ефекти; суспільні блага; відсутність цін на блага; трансакційні витрати; права власності; відсутність знань і невизначеність інформації; недалекоглядність.

Більшість з вище перерахованих джерел відносяться до екологічної сфери. Зазвичай екологічний аспект провалів ринку пов'язують із забрудненням навколишнього середовища фірмами, оскільки дії на споживачів (населення регіону) з боку забруднювачів не закріплено економічними і юридичними відносинами. Ці забруднення є зовнішніми (побічними), екстернальними ефектами і не відбиваються в ринкових цінах. Споживачі через відсутність прав власності або із-за високих трансакційних витрат не беруть участь в ринкових операціях і тому не можуть вимагати з винуватця компенсації за нанесеного ушкодження. Втрати споживачів не будуть відбиті в ринкових цінах на товар, виробництво якого забруднює навколишнє середовище. Зовнішні ефекти спотворюють суспільну вартість благ.

У зарубіжній практиці питання економічної оцінки екологічного збитку отримали розвиток, перш за все, у зв'язку з наявністю в законодавстві норм відповідальності за заподіяний минулий і справжній збиток. Оцінка основних складових екологічного збитку спирається на норми, прийняті в господарській практиці. Виняток становить оцінка збитку, заподіяного навколишньому природному середовищу, тобто природним ресурсам і об'єктам. В цілому, на сьогоднішній день існує детально розроблена методи-

чна база оцінки екологічного збитку, включаючи оцінку збитку від господарської діяльності у минулому і оцінку потенційних фінансових зобов'язань. Конкретні процедури і методи призначені для цілей екологічного аудиту при зміні власності на об'єкти нерухомості, включаючи промислові підприємства і земельні ділянки, розрахунку сум компенсації заподіяного збитку, обґрунтування мерів з довілля охорони і управління ризиком.

Оцінка збитку, у свою чергу, пов'язана з процедурою оцінки фінансової відповідальності за екологічну шкоду, яка іноді називається екологічна відповідальність. Така оцінка є оцінкою фінансових зобов'язань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди (збитку). Відповідальність трактується як зобов'язання, що мають силу юридичного примушення. Згідно одному з визначень, екологічна відповідальність — це «юридичне зобов'язання здійснити майбутні витрати, викликані минулим або поточним виробництвом, використанням, викидом або потенційним викидом шкідливих речовин або іншою діяльністю, що негативно впливає на навколишнє середовище».

При оцінці потенційної екологічної відповідальності існує значна невизначеність в оцінці можливих витрат у зв'язку з позовами про збиток здоров'ю. Це пов'язано з тим, що в законодавстві можуть бути відсутніми обмеження на розмір збитку здоров'ю і моральний збиток, відшкодування яких можна вимагати в позовному порядку, і на терміни давності по такого роду позовам. Певні труднощі представляють і оцінки медичних витрат в довгостроковій перспективі. У судовій практиці застосовуються також штрафні санкції, що важко прогнозувати [1; 2].

Збиток майну відшкодується в позовному порядку і визначається на основі стандартних методів оцінки його вартості методами 3 основних методичних підходу: витратного, прибуткового і методу порівняння продажів. У зв'язку з тим, що в країнах з ринковою економікою методологія і теорія оцінки ринкової вартості майна має давнє і досить широке розвиток, оцінка збитку майну є найбільш відпрацьованою процедурою.

Витрати на очисні заходи оцінюються на основі відповідних витрат. Порівняння витрат по альтернативних технологіях проведення очисних заходів дозволяє відібрати найбільш дешевий варіант очищення. Разом з тим, та складова екологічного збитку, яка представлена витратами на очищення, є пересувний величиною. Такі витрати залежать, головним чином, від вибра-

ного способу очищення і рівня, до якого це очищення буде проведено.

У країнах, де законодавством передбачена відповідальність за минулий екологічний збиток, найбільш простий варіант оцінки проводиться в рамках процедури «environmental due diligence» (або оцінки дії на навколишнє середовище). Процедура оцінки не регламентується законодавством, проте вона є загальноприйнятою в господарській практиці.

Для вітчизняної практики питання економічної оцінки минулого екологічного збитку є відносно новими і по суті не вирішеними. Вони вперше виникли при виведенні військових об'єктів і надалі стали актуальні у зв'язку з необхідністю розмежування і визначення розмірів відповідальності держави і юридичних осіб за збиток навколишньому природному середовищу у зв'язку з масовою зміною власності на об'єкти, діяльність яких з'явилася джерелом такого збитку.

У справжній період питання фінансової відповідальності за минулий екологічний збиток більше цікавлять іноземних інвесторів, які розглядають відсутність чітких норм, регулюючих ці відносини, як значний економічний ризик.

Досліджуючи дане питання можна виділити наступні проблеми, пов'язані з вартісною оцінкою і відшкодуванням збитку від забруднення навколишнього середовища:

- відсутність єдиного методичного підходу до вартісної оцінки шкоди (збитку, збитків) навколишньому середовищу і використання методик, розроблених в іншій правовій і економічній системі;
- застосування нормативних методів оцінки, що приводять до некоректних показників;
- соціально-економічні наслідки (збиток здоров'ю, майну) не оцінюються;
- пропуски в методичному забезпеченні оцінки шкоди певним компонентам природи (відсутність методики по воді, надрам, міським ґрунтам, екосистемам ООПТ, рослинності, що не входить до лісового фонду, рідкісним видам тварин і рослин, а також відсутність методик по видах негативної дії);
- відсутність одноманітності в законах поняття збитку і шкоди навколишньому середовищу.

Обговорення методик визначення екологічного збитку природно почати з нормативної методики укрупненої еколого-економічної оцінки збитку, здійснення державного екологічного контролю, реалізації екологічних програм і природоохоронних заходів, виконання заходів відповідно до міжнародних конвенцій в області охорони навколишнього середовища, здійснення державної екологічної експертизи. Згідно

Методиці екологічний збиток визначається масою і небезпекою забруднюючих речовин, що поступають у воду, атмосферу, ґрунти або біологічні екосистеми, з урахуванням регіональних особливостей. Основну залежність методики можна записати в наступному вигляді:

$$Y = \left(\sum_{i=1}^N M_i \times K_i \right) \times K_L, \quad (1)$$

де N – число випадків забруднення, що враховуються;

M_i – приведена маса забруднень, що відноситься до i -тому злучаю;

K_i – коефіцієнт відносної еколого-економічної небезпеки забруднення;

K_L – локальний коефіцієнт екологічної ситуації і екологічної значущості географічного місця забруднення [3].

Такий підхід завжди пред'являє вимоги зниження маси забруднюючих речовин, що викидаються. Але, природно, організація вирішує завдання поліпшення стану навколишнім середовищем разом з поліпшенням результатів економічної діяльності організації. Тобто, необхідне рішення задачі оптимізації, з цільовою функцією, що включає зниження екологічного збитку і збільшення економічних характеристик діяльності організації, при певних обмеженнях, заснованих на економіці і технологіях. Підхід, пропонується в методиці, не дозволяє отримати оптимальне рішення задачі. Точніше, формальним оптимумом тут є зменшення викиду забруднень до величини, допустимої по технологічних і економічних можливостях організації.

Друга методика орієнтована на визначення економічної ефективності природоохоронних заходів в системі планової економіки. Тобто вона застаріла. Безпосередньо використовувати приведені в методиці питомі величини збитку від конкретних видів дії і забруднення природних середовищ неможливо зважаючи на корінну зміну соціально-економічних умов життя в країні і відповідно цінних пропорцій в різних секторах економіки. Крім того, дана методика не є законодавчо визнаною, тобто вона офіційно не затверджена і, на цій підставі, не може застосовуватися як обов'язковий документ [4; 5].

На жаль, затверджених сучасних методик економічних і соціальних наслідків екологічної шкоди і збитків, які можуть бути заподіяні господарською діяльністю у нас в країні до теперішнього часу немає.

Висновки. Головні недоліки вітчизняного економічного механізму екологічного управління, на нашу думку, полягають у тому, що він, по-перше, не набув необхідного розвитку, по-друге, не спроможний зацікавити суб'єктів

господарювання у проведенні природоохоронних заходів; по-третє, не кореспондує з іншими економічними показниками та стимулами господарської діяльності; по-четверте, недостатньо оперативної й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі [6].

Однак загальний розмір економічних збитків, його точний прогноз у майбутньому абсолютно необхідні, – для визначення коштів на заходи з охорони природного середовища в країні, а також для оцінки раціонального природного користування на підприємстві.

Слід виявити зв'язок між збитками від забруднення навколишнього середовища і забруднювальною діяльністю підприємства. Важливо визначити гранично допустимі викиди, за перевищення яких підприємства і його керівники повинні нести матеріальну відповідальність. Для підприємства гранично допустимий викид – набагато конкретніша норма, ніж гранично допустима концентрація, джерелом якої може бути забруднення середовища з різних підприємств. Плата за забруднення, що знімається з підприємства, повинна бути такою, щоб спонукати його до повного використання як коштів, що виділяються централізовано, так і коштів самого підприємства. Зменшення забруднення середовища повинно бути вигідним підприємству до тих пір, поки викликані цим витрати будуть меншими від плати за забруднення. Таким чином, плата за забруднення природного ресурсу

повинна бути досить високою, виходячи зі збитків, які завдаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов О. В. Структура еколого-економічного ушкодження компанії при виникненні екологічно небажаних подій / О. В. Баранов // Екологія. Економіка. Інформатика. XXXIII школа семінар «Математичне моделювання в проблемах раціонального природопольовання»: тези доповідей. – Ростов-на-Дону: СКНЦВШ, 2005. – С. 72–73.
2. Деева Н. Э. Проблемы природопольовання в Донбассе / Н. Э. Деева // Вісник Черкаського університету. Серія економічні науки. Вип. 48. – Черкаси: Видавничий відділ ЧНУ, 2003. – С. 171–179.
3. Демченко Н. В. Актуалізація екологічної складової в системі суспільного відтворення / Н. В. Демченко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3(93). – С. 144–149.
4. Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Екологія і безпека життєдіяльності: інноваційні процеси в науці, технологіях і освіті» / під ред. д. т. н. В. С. Маєвського. – Макеевка: БСГ, 2001. – 171с.
5. Эффективность природоохранных мероприятий / под ред. Т. С. Хачатурова, Папенова К. В. – М.: Издательство МГУ, 2003. – 238 с.
6. Куруленко С. С. Региональная природоохранный политика по разрешению приоритетных экологических проблем в Донецкой области / С. С. Куруленко // Уголь Украины. – 2006. – № 3. – С. 17–26.